1.01 Izvirni znanstveni članek
DOI: 10.5281/zenodo.23917073

Kristina Riman*

Prevladujoči vrednotni sistemi v pripovedih za otroke učitelja Ljudevita Tomšiča[1]

Dominant Value Systems in the Children's Narratives of the Teacher Ljudevit Tomšič

Izvleček

V prispevku analiziramo književno-pedagoški opus Ljudevita Tomšiča (1843–1902), uglednega učitelja in pisatelja slovenskega rodu, ki je svoje poklicno življenje posvetil razvoju hrvaškega šolstva in mladinske književnosti. Tomšičevo ustvarjanje obravnavamo kot reprezentativen primer kanona mladinske književnosti druge polovice 19. stoletja, v katerem je estetska funkcija besedila neločljivo povezana z njegovo razsvetljensko in vzgojno vlogo znotraj takratnega institucionalnega okvira. S tematsko analizo Tomšičevih proznih del razkrivamo prevladujoče vrednotne sisteme, ki so delovali kot moralne smernice za mlade rodove. Izvedena analiza kaže, da so njegove pripovedi kljub strogim didaktičnim okvirom svojega časa uspešno integrirale državne izobraževalne cilje s plemenitimi ideali meščanske humanosti.

Abstract

This paper analyses the literary-pedagogical opus of Ljudevit Tomšič (1843–1902), a distinguished teacher and writer of Slovenian descent, who dedicated his professional life to the development of the Croatian school system and children's literature. Tomšič's creative work is treated as a representative example of the children's literature canon from the second half of the 19th century, in which the aesthetic function of the text is inextricably linked to its educational and Enlightenment role within the institutional framework of the time. Through a thematic analysis of Tomšič's prose works, we reveal the dominant value systems that served as moral guidelines for younger generations. The analysis demonstrates that, despite the strict didactic frameworks of his era, his narratives successfully integrated state educational goals with the noble ideals of bourgeois humanity.

Ključne besede: Ljudevit Tomšič, mladinska pripoved, vrednotni sistemi, književni kanon, slovensko-hrvaške vezi, didaktičnost

Keywords: Ljudevit Tomšič, children's narrative, value systems, literary canon, Slovenian-Croatian relations, didacticism

* Dr. Kristina Riman, red. prof., Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, e-pošta: kristina.riman@unipu.hr

1 Prispevek je nastal v okviru projekta Redno delovanje reške enote Inštituta za narodnostna vprašanja 2026, ki ga finančno podpira Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu.

Uvod

Šolstvo na Hrvaškem in Slovenskem se je v drugi polovici 19. stoletja razvijalo v skupnem habsburškem političnem in kulturnem okviru, vendar ob različnih upravnih ter družbenih okoliščinah. Temelj vzgojnega in izobraževalnega sistema je bila versko-moralna vzgoja, saj je šola morala vzgojiti poštenega, pobožnega, poslušnega, skromnega in odgovornega posameznika. Pomembno vrednotenje je predstavljala tudi zvestoba politični skupnosti s ciljem oblikovanja lojalnih podanikov, medtem ko so pismenost, znanje in profesionalizacija učiteljstva postali temelj družbenega in gospodarskega napredka. Kljub specifičnostim in razlikam v institucionalnem položaju jezika in šolstva med hrvaškim in slovenskim prostorom sta si obe okolji delili jedro verskih, moralnih, delovnih in državljanskih vrednot. V tem procesu je imela otroška pripoved ključno vlogo kot instrument vsajanja dominantnih vrednot, ki je prek poučnih narativov, nagrad in kazni služila kot podaljšana roka družine, šole in Cerkve pri moralnem oblikovanju mladih. Ob navezovanju na ta širši zgodovinsko-pedagoški kontekst je cilj tega dela analizirati dominantne vrednotne vzorce v proznem ustvarjanju hrvaškega učitelja slovenskega rodu Ljudevita Tomšiča ter ugotoviti, na kakšen način so se ti vzorci prenašali in prilagajali v okviru slovenske in hrvaške književnosti za otroke v drugi polovici 19. stoletja. V delu se raziskuje, kako so se skozi otroške povesti, ki so služile kot vzgojni instrument družine, šole in Cerkve, spodbujale temeljne družbene vrednote, kot so poslušnost, delo, pobožnost, moralnost in domoljubje. Za uresničitev teh ciljev temelji metodologija pričujočega prispevka na primerjalni in besedilni analizi trinajstih Tomšičevih povesti, ki imajo slovenske in hrvaške različice. Z analizo vsebine se primerjajo pripovedni postopki, sistemi nagrad in kazni ter jezikovne in kulturne specifičnosti posameznih različic glede na recepcijsko občinstvo, s čimer se ugotavljajo podobnosti in razlike pri oblikovanju zaželenega otroškega vedenja znotraj dveh sorodnih kulturnozgodovinskih kontekstov.

Dominantne vrednote v izobraževanju ob koncu 19. stoletja

V drugi polovici 19. stoletja sta se šolstvo na Hrvaškem in Slovenskem prostoru razvijala znotraj skupnega habsburškega političnega in kulturnega okvira, vendar v različnih upravnih in družbenih okoliščinah. Zato ni mogoče govoriti o popolnoma enotnem hrvaškem ali slovenskem izobraževalnem sistemu. Hrvaške dežele so bile administrativno razdeljene, pri čemer je Banska Hrvaška po hrvaško-ogrski nagodbi imela določeno avtonomijo pri urejanju šolstva.[2]

2 Sonja Gaćina Škalamera, Zakon o pučkim školama i preparandijama u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine: sto četrdeseta obljetnica hrvatskoga zakona o obveznom obrazovanju, *Anali za povijest odgoja,* 13, 2014, str. 99.

Dalmacija je spadala k avstrijskemu delu monarhije, njeno šolstvo pa se je razvijalo v drugačnem zakonodajnem, političnem in jezikovnem okolju.[3] Po drugi strani pa je bilo slovensko prebivalstvo razporejeno v več avstrijskih deželah brez enotne slovenske politične in šolske uprave.[4] Kljub tem razlikam so se na obeh območjih oblikovali sorodni vrednotni vzorci, izhajajoči iz katoliške tradicije, državne modernizacije, razvoja civilne družbe in krepitve narodnih gibanj.

Pomembno zgodovinsko izhodišče poznejšega razvoja šolstva je bila šolska reforma Marije Terezije iz leta 1774. S *Splošnim šolskim redom za nemške normalne, glavne in trivialne šole v vseh cesarskih in kraljevih dednih deželah* je bil sprejet prvi državni zakon na področju osnovnega šolstva v habsburških dednih deželah. Reforma je vzpostavila pravne in organizacijske temelje javnega osnovnošolskega sistema ter utrdila načela šolstva kot državne skrbi, dostopnosti temeljnega znanja širšim slojem otrok, skupinskega poučevanja in moralnega oblikovanja učencev. Čeprav so se njena določila uresničevala postopoma in neenakomerno, je reforma pomenila pomembno izhodišče procesov, ki so se nadaljevali v 19. stoletju.[5]

Skupno osnovo izobraževalnega vrednotnega sistema v 19. stoletju je predstavljala versko-moralna vzgoja. Od šole se je pričakovalo, da poleg prenašanja znanja oblikuje pošteno, pobožno, poslušno, skromno in odgovorno osebo. Moralnost se je povezovala z odnosom do družine, dela, avtoritete in skupnosti, verske vsebine pa niso bile omejene le na pouk vere. Prežemale so splošno razumevanje namena vzgoje in zaželenega vedenja. V hrvaški šolski zakonodaji v drugi polovici 19. stoletja je država prevzela upravljanje in strokovni nadzor nad šolami, medtem ko je Cerkev ohranila pristojnost na področju verske vzgoje.[6] V avstrijskem delu monarhije, kateremu so pripadale slovenske dežele, so reforme iz let 1867, 1868 in 1869 omejile dotedanji neposreden cerkveni nadzor in šolstvo preobrazile v področje močnejše državne odgovornosti.[7] Institucionalna modernizacija zato ni pomenila izbrisa vere iz izobraževanja, temveč postopno pogajanje o mejah med državnimi, cerkvenimi in strokovnimi pedagoškimi pristojnostmi.

Pomembno skupno vrednotenje je predstavljala zvestoba politični skupnosti. Šolanje naj bi oblikovalo lojalne podanike, razvijalo spoštovanje zakonov in spodbujalo občutek pripadnosti monarhiji. Državna lojalnost pri tem ni nujno izključevala domovinske ali narodne pripadnosti. Habsburški izobraževalni

3 Željko Karaula, Školstvo u Dalmaciji 1814.–1918. Iz rukopisa Šime Urlića, *Napredak*, 165, 2024, št. 3–4, str. 321–353.

4 Karin Almasy, An unintended consequence: How the modern Austrian school system helped set up the Slovene nation, *Austrian History Yearbook*, 55, 2024, str. 122.

5 Simon Malmenvall, Ozadje, pomen in počastitev 250. obletnice izida šolskega zakonika Marije Terezije, *Šolska kronika: revija za zgodovino šolstva in vzgoje*, 33, 2024, št. 1, str. 23–28.

6 Gaćina Škalamera 2014, str. 102–103.

7 Almasy 2024, str. 125–126.

sistem si je prizadeval povezati naklonjenost lokalnemu okolju, jezikovni skupnosti, zgodovinski pokrajini in dinastiji ter s tem oblikovati plastovito identiteto učenca. Učenec je lahko hkrati pripadal lastnemu narodu in širši državni skupnosti. Napetosti so se pojavljale, ko so narodna gibanja zahtevala, da so v šoli močneje zastopani lastni jezik, zgodovina in kultura ali ko se je uradna jezikovna politika doživljala kot sredstvo politične in kulturne premoči.[8]

Pismenost, znanje in kulturna izobraženost so prav tako postali skupne družbene vrednote. S širitvijo obveznega šolanja branje, pisanje in računanje niso bili več izključni privilegiji omejenih družbenih skupin, temveč so postali razumljeni kot predpogoj za družbeni in gospodarski napredek. V hrvaškem šolstvu je reforma iz leta 1874 povezala splošno opismenjevanje prebivalstva z načeli enakosti v izobraževanju, obveznim šolanjem in javno odgovornostjo države.[9] V slovenskih deželah je avstrijska reforma iz leta 1869 razširila obvezno šolanje in profesionalizirala delo učiteljev, s čimer je prispevala k večji pismenosti in splošni izobraženosti prebivalstva.[10]

Pomembna skupna sprememba je bila profesionalizacija učiteljstva. Učitelj je postopoma prenehal biti le pomočnik krajevnih in cerkvenih oblasti ter je vse bolj postajal izobražen strokovnjak in javni uslužbenec. Od njega so pričakovali metodično usposobljenost, poznavanje pedagogike, odgovornost za napredek učencev in trajno strokovno izpopolnjevanje.[11] Vendar pa je ostala poklicna avtonomija učiteljev omejena s političnimi, cerkvenimi in lokalnimi pritiski. Od učitelja so hkrati zahtevali zvestobo državi, sodelovanje z lokalno skupnostjo in sodelovanje pri uresničevanju moralnih ter narodnih ciljev izobraževanja. Učiteljstvo je zato bilo pomemben posrednik med uradnimi šolskimi predpisi in vrednotami, ki so se dejansko prenašale na učence. V šolskih odborih in pri postopkih izbire učnih vsebin so sodelovali predstavniki oblasti, Cerkve in učiteljstva, zaradi česar so bile šole prostor srečevanj in spopadov različnih družbenih interesov.[12]

Skupne značilnosti so obstajale tudi na področju spolnih vrednot. Izobraževanje deklet se je postopoma širilo, zlasti prek učiteljišč, vendar je ostalo močno povezano s tradicionalnimi predstavami o ženski kot materi, vzgojiteljici in varuhinji družinske morale. Izobraževalne vsebine, namenjene dekletom, so pogosteje poudarjale moralnost, gospodinjstvo, ročna dela in pripravo na družinsko življenje. Vrednote družinske povezanosti, poslušnosti, starševske ljubezni

8 Scott O. Moore, *Teaching the Empire: Education and State Loyalty in Late Habsburg Austria*, West Lafayette: Purdue University Press, 2020.

9 Gaćina Škalamera 2014, str. 100.

10 Almasy 2024, str. 121.

11 Tatjana Hojan, Teachers' Continuing Professional Education in Slovenia, *Anali za povijest odgoja*, 2(2), 2003, str. 343–346.

12 Oliver Pejić, Beyond (ethno)linguistic determinism: Diverse approaches to nationalism in Habsburg-Austrian schools, *Nationalities Papers*, 2024, str. 1–13.

in odgovornosti so bile močno zastopane v hrvaški vzgojni literaturi, namenjeni otrokom in mladini.[13]

Najpomembnejša razlika med hrvaškim in slovenskim prostorom se je nanašala na institucionalni položaj narodnega jezika in šolstva. V Banski Hrvaški je reforma iz leta 1874 omogočila zakonsko povezovanje obveznega izobraževanja, hrvaškega učnega jezika, izobraževanja učiteljev in avtonomne šolske uprave.[14] S tem je hrvaški narodni izobraževalni program dobil razmeroma trdno institucionalno oporo. Njegova uporaba pa kljub temu ni bila enaka v vseh hrvaških deželah. Regionalna razdeljenost, gospodarske razlike in različni upravni sistemi so omejevali nastanek popolnoma enotnega hrvaškega šolstva.[15]

Razliko je mogoče opaziti tudi v odnosu med verskimi, liberalnimi in narodnimi vrednotami. Na Hrvaškem sta se verska in narodna vzgoja pogosto povezovali z idejo kulturnega in izobraževalnega napredka. Izobraževanje se je razumelo kot sredstvo za moralni razvoj posameznika pa tudi za kulturni vzpon naroda.[16] V slovenskih deželah je bilo razmerje med katoliškimi, liberalnimi in narodnimi tokovi izraziteje zaznamovano z bojem za vpliv nad šolo, učnimi vsebinami, učbeniki in učiteljstvom. Spremembe v avstrijski šolski zakonodaji so odražale izmenjavanje liberalnih in konservativnih izobraževalnih politik, zlasti na področju lokalnega nadzora in izbire učbenikov.[17]

Iz vsega navedenega izhaja, da sta imela hrvaški in slovenski izobraževalni prostor enako temeljno jedro verskih, moralnih, delovnih, državnih in državljanskih vrednot. Šola naj bi oblikovala moralno, disciplinirano, delavno, izobraženo in družbeno koristno osebo. V drugi polovici 19. stoletja so se temu jedru vse močneje pridruževale vrednote splošne pismenosti, strokovnosti, znanstvenega napredka, profesionalnosti učiteljev in narodne kulture. Najpomembnejše razlike niso izvirale iz povsem nasprotnih vrednostnih sistemov, temveč iz različnih institucionalnih pogojev, v katerih so se sorodne vrednote uresničevale.

Pripoved za otroke kot instrument vcepljanja dominantnih vrednot

Pripoved za otroke v drugi polovici 19. stoletja ni bila razumljena le kot oblika zabave ali kot avtonomno književno delo, temveč tudi kot pomembno sredstvo vzgoje. Njena funkcija se je oblikovala v povezavi s širjenjem osnovnega šolstva

13 Ivan Lenard i Mirko Lukaš, Obiteljski odgoj promatran u Bosiljku, Smilju i Bršljanu: časopisima za djecu i mlade druge polovice 19. stoljeća u Hrvatskoj, *Nova prisutnost*, 21(1), 2023, št. 1, str. 163–176.

14 Gaćina Škalamera 2014, str. 104.

15 Karaula, 2024, str. 321–353.

16 Vesnica Mlinarević, Tihomir Živić i Antonija Vranješ, Odgojne vrijednosti u odabranim govorima Josipa Jurja Strossmayera, promicatelja prosvjete i kulture, *Mostariensia : časopis za humanističke znanosti*, 20, 2016, št. 1–2, str. 117–131.

17 Pejić 2024, str. 1–13.

in pismenosti, razvojem otroške periodike in profesionalizacijo učiteljstva. Književnost, namenjena otrokom, je nastajala znotraj mreže šole, družine, Cerkve, založništva in različnih kulturnih združenj, zaradi česar je prenašala vrednote, ki so jih te ustanove imele za zaželene. Meje med šolskim poukom, poljudnim čtivom in otroško književnostjo pri tem še niso bile natančno določene, zato se je od pripovedi pričakovalo, da bralca hkrati pouči, moralno oblikuje in zabava.[18]

Vzgojna funkcija pripovedi za otroke je izvirala iz takratnega razumevanja otroštva kot prehodnega in pripravljalnega obdobja, usmerjenega k odraslosti. Književnost za otroke tako ni le odražala obstoječih predstav o otroku, temveč je sodelovala pri njihovem ustvarjanju in uravnavanju. Poučne zgodbe, pravljice in pripovedi naj bi z zgledi zaželenega in nezaželenega vedenja pripravile otroka na prihodnjo vlogo moralne in družbeno odgovorne odrasle osebe. Pripoved je tako postala primeren instrument za prevajanje abstraktnih moralnih načel v otrokom razumljive like, ravnanja in njihove posledice.[19]

Med vrednotami, ki so jih širile pripovedi za otroke, so posebno izstopale pobožnost, poslušnost staršem in učiteljem, marljivost, skromnost in samodisciplina. Dober otrok se je prikazoval kot umirjeno in bistro bitje, ki sprejema avtoriteto odraslih in izpolnjuje svoje obveznosti. Takšni *otroci vzorniki* so se vedli kot majhni odrasli ljudje: nadzorovali so lastne želje in čustva ter s svojimi besedami in ravnanji potrjevali moralne nauke pripovedovalca.[20]

Osnovni pripovedni postopek moralistične pripovedi za otroke je bila vzpostavitev jasne vzročno-posledične zveze med vedenjem in nagrado ali kaznijo zanj. Poslušnost, delo in pobožnost so vodili k srečnemu koncu, sprejetju v družini ali družbenemu priznanju, medtem ko so se neposlušnost, lenoba, laž, ošabnost in nepazljivost končale s ponižanjem, boleznijo, nesrečo ali smrtjo. V hrvaških otroških revijah druge polovice 19. stoletja je mogoče najti vrsto pripovedi, v katerih se celo otroška igrivost, radovednost ali nepazljivost kaznuje s skrajno težkimi posledicami. Tragedija v takšnih pripovedih ni bila prikazana kot naključen dogodek, temveč kot potrditev moralnega reda: trpljenje neposlušnega otroka naj bi bralca opozorilo, da odstopanje od predpisanih pravil neizogibno prinaša kazen.[21]

Znani srednjeevropski vzorec takšne opozarjajoče književnosti predstavlja delo Heinricha Hoffmanna, prvič objavljeno leta 1845 pod naslovom *Lustige Geschichten und drollige Bilder*, pozneje pa znano kot *Der Struwwelpeter*. V njem neposlušni, nepazljivi ali neurejeni otroci doživljajo groteskno pretirane posledice lastnega vedenja. Čeprav Hoffmannovo delo spada v specifično mešanico

18 Marijana Hameršak i Dubravka Zima, *Uvod u dječju književnost*, Zagreb: Leykam International, 2015.

19 Marijana Hameršak, *Pričalice: o povijesti djetinjstva i bajke*. Zagreb: Algoritam. 2011.

20 Štefka Batinić, Crna pedagogija u hrvatskim dječjim časopisima 19. stoljeća, *Anali za povijest odgoja*, 4, 2005, št. 4, str. 37–49.

21 Ibidem, str. 37–49.

humorja, karikature in moralnega opozorila, je njegova mednarodna priljubljenost pokazala, kako razširjen je bil v evropski otroški kulturi model pripovedi, ki s strašljivim zaključkom poskuša vplivati na bralčevo vedenje.[22] V hrvaški in slovenski književnosti za otroke se takšni vzorci niso le prevzemali, temveč so se s prevajanjem in prirejanjem prilagajali domačim verskim, družbenim in narodnim okoliščinam.

Nasprotje kazni je bila nagrada, ki je bila prav tako lahko izrazito pretirana. Poslušen in pobožen otrok je v moralističnih pripovedih po različnih preizkušnjah lahko dosegel varnost, priznanje ali znova vzpostavil družinsko srečo. Nagrada in kazen sta tako tvorili dve plati istega vzgojnega mehanizma: obe sta bralcu sporočali, da je osebno usodo mogoče razumeti kot posledico moralnega ravnanja.[23] Takšen pripovedni vzorec je bil prisoten v delih in priredbah, nastalih pod vplivom nemškega katoliškega pisatelja Christopha von Schmida. Njegove povesti so povezovale pustolovske in sentimentalne vsebine s krščanskimi moralnimi nauki, vera, dobrota in vztrajnost likov pa so se potrjevale z ugodnim razpletom.[24]

Verske vrednote so zasedale pomembno mesto v pripovedih za otroke in drugih prispevkih, objavljenih v revijah za otroke in mladino. Pobožnost ni bila prikazana le kot oseben odnos do vere, temveč se je povezovala s poslušnostjo, spoštovanjem staršev, sprejemanjem dolžnosti in skrbjo za druge. Družinska vzgoja se je predstavljala kot od Boga določena naloga, s čimer je starševska avtoriteta dobila dodatno versko upravičenje. Poleg verskih in moralnih vrednot so se širile praktične in družbeno zaželene vrline, med katerimi so izstopale urejenost, čistoča, marljivost, resnicoljubnost, ponižnost in ustrežljivost. Na ta način je pripoved za otroke povezovala krščansko moralo z oblikovanjem discipliniranega in družbeno koristnega posameznika. [25]

Družina je v takih pripovedih predstavljala prvo in najpomembnejše mesto vzgoje. Mati je bila najpogosteje prikazana kot ogrodje družinske vzgoje, varuhinja doma in neposreden moralni zgled otroku, medtem ko je oče predstavljal avtoriteto, strogost, usmerjanje in zaščito družine.[26] Takšna razdelitev vlog ni bila le opis družinskega življenja, temveč tudi način prenašanja spolno opredeljenih vrednot. Od deklic se je pričakovala priprava na vloge dobre gospodinje, žene in

22 Heinrich Hoffmann, *Lustige Geschichten und drollige Bilder mit 15 schön kolorirten Tafeln für Kinder von 3–6 Jahren*, Frankfurt am Main: Literarische Anstalt (J. Rütten), 1845.

23 Batinić 2005, str. 37–49.

24 Andrejka Žejn, Računalniško podprta stilometrična analiza pripovedne literature Janeza Ciglerja in Christopha Schmida v slovenščini. *Fluminensia* 32, 2020, št. 2, str. 137–158.

25 Ivan Lenard i Mirko Lukaš, Obiteljski odgoj promatran u Bosiljku, Smilju i Bršljanu: časopisima za djecu i mlade druge polovice 19. stoljeća u Hrvatskoj, *Nova prisutnost*, 21(1), 2023, št. 1, str. 163–176.

26 Ibidem, str. 166–168.

skrbne matere, medtem ko so se izobraževanje ter opravljanje javnih in družbenih funkcij v večji meri povezovali z dečki in moškimi. Vzgoja otrok obeh spolov je bila usmerjena k sprejemanju predpisanih družinskih dolžnosti in družbenih pričakovanj.[27]

V nastajanju in razvoju takšne književnosti so znatno sodelovali učitelji in pedagoški delavci. Zanje pisanje pripovedi za otroke ni bilo ločeno od učiteljskega poklica, temveč je predstavljalo njegovo razširitev zunaj učilnice. Učitelji so ustanavljali in urejali revije, sestavljali berila, prevajali tuja dela ter pisali poučne in zabavne pripovedi za mladino. Njihov pomen pri prenosu evropskih pedagoških idej in ustvarjanju strokovne literature je bil eden od temeljev oblikovanja hrvaške pedagogike v 19. stoletju.[28] Pripoved za otroke je v njihovih rokah postajala svojevrstna podaljšana učna metoda: tam, kjer neposredna zapoved ali abstraktni pouk morda ne bi bila dovolj prepričljiva, naj bi čustveno oblikovana pripoved spodbudila istovetenje z zaželenim likom ali strah pred usodo prestopnika.[29]

V slovenskem prostoru se je razvoj posvetne književnosti za mladino prav tako odvijal s sprejemanjem in prilagajanjem evropskih literarnih in vzgojnih modelov. Moralni pouk, praktično znanje in oblikovanje bralca so bili pomembni že v zgodnjih oblikah slovenskega mladinskega slovstva, medtem ko je raba slovenskega jezika postopoma dobivala dodaten kulturni in narodni pomen.[30]

V drugi polovici 19. stoletja je pripoved zato lahko hkrati širila krščansko moralo, lojalnost družbenemu redu, praktične vrline in pripadnost lastni jezikovni skupnosti. Te vrednote niso bile nujno doživljane kot medsebojno nasprotujoče si: pobožen in poslušen otrok je lahko bil hkrati zamišljen kot bodoči koristen pripadnik hrvaške ali slovenske narodne skupnosti. Vendar pa vzgojne namere avtorjev ni mogoče samodejno enačiti z dejanskim učinkom pripovedi. Otroci niso bili le pasivni prejemniki vnaprej oblikovanih sporočil. Ista pripoved se je lahko brala kot moralni pouk, razburljiva prigoda, strašljiva zgodba ali predmet skupne družinske zabave. Zgodovina otroškega branja kaže, da odnosi med knjigo, možnim bralcem in dejansko bralno prakso niso bili preprosti niti povsem predvidljivi.[31] Zato je upravičeno pripoved za otroke opazovati kot instrument, s katerim so odrasli poskušali vcepljati prevladujoče vrednote, ne pa tudi predpostavljati, da so otroci te vrednote vedno sprejemali natanko tako, kot so avtorji in pedagogi pričakovali.

27 Emerik Munjiza, Napredak o odgoju djevojčica u obveznom hrvatskom školstvu druge polovine XIX. stoljeća, *Napredak* 153, 2012, št. 2, str. 279–292.

28 Štefka Batinić, Croatian pedagogy in the 19th century: The transfer of European pedagogical ideas, *Review of Croatian History*, 19 (1), 2023, št. 1, str. 161–177.

29 Batinić 2005, št. 4, str. 37–49.

30 Marjana Kobe, *Vedež in začetki posvetnega mladinskega slovstva na Slovenskem: 1778–1850*, Maribor: Mariborska knjižnica, revija Otrok in knjiga, 2004.

31 Marijana Hameršak, Višestruki odnosi i neočekivani ishodi: prvo stoljeće hrvatske dječje književnosti iz vizure povijesti čitanja, knjige i djetinjstva, *Časopis za suvremenu povijest*, 41, 2009, št. 3, str. 783–804.

Življenje in književno ustvarjanje Ljudevita Tomšiča

Ljudevit Tomšič, izjemen učitelj, književnik in urednik, se je rodil 24. oktobra 1843 v Vinici v Beli krajini v družini učitelja Bernarda Tomšiča. Osnovno šolo je najprej obiskoval pri očetu, po njegovi smrti pa se je preselil k sorodnikom v Karlovac, kjer je končal tretji in četrti razred. Od leta 1858 do 1862 je obiskoval gimnazijo v Ljubljani, iz katere je bil maja 1862 kot četrtošolec izključen. Šolanje je nato nadaljeval v Zagrebu: opravil je izpit za četrti razred gimnazije, v petem razredu pa je prestopil na učiteljišče, ki ga je končal leta 1865.[32]

Na zgodnje književno in pedagoško oblikovanje Ljudevita Tomšiča je pomembno vplivalo tudi družinsko okolje. Njegov oče Bernard Tomšič ni bil le učitelj, temveč tudi pesnik, pisatelj in zbiralec ljudskega blaga. V časopisih je objavljal pesmi, povesti in poučne sestavke, posebno pomembni pa so njegovi zapisi o Vinici in Viničanih ter opisi ljudskih običajev ob kresovanju, ženitovanju in pogrebih. Pod njegovim vodstvom sta se s pisanjem že zgodaj začela ukvarjati oba sinova.[33] Ljudevitov starejši brat Ivan Tomšič je postal priznan slovenski učitelj, vzgojitelj in pisatelj. Leta 1871 je ustanovil mladinski časopis *Vrtec* ter ga večinoma sam urejal in vanj pisal vse do svoje smrti leta 1894.[34] Podatek je pomemben tudi za razumevanje objavljanja Ljudevitovih slovenskih pripovedi v Vrtcu.[35] Delovanje očeta Bernarda ter poklicna in uredniška pot obeh bratov tako kažejo na družinsko kontinuiteto učiteljskega, književnega in vzgojnega dela.

Tomšičeva pedagoška kariera se je začela leta 1865 v Karlovcu, kjer je delal do leta 1870, nato pa je poučeval na različnih zagrebških osnovnih šolah. Od leta 1886 do 1893 je bil ravnatelj zagrebške spodnjestodenske ljudske šole, od leta 1893 do smrti leta 1902 pa je vodil šolo v Krajiški ulici. Znanje je dodatno pridobival kot izredni poslušalec univerzitetnih predavanj iz pedagogike, estetike in zgodovine književnosti v letih 1876 in 1877.[36] Aktivno je sodeloval v delu učiteljskih strokovnih organizacij, leta 1891 pa je bil eden od ustanoviteljev zagrebškega Društva za prehrano revne mladine. Poleg prosvetnega dela je tudi član in stalni stenograf urada Hrvaškega sabora od leta 1879 do leta 1902.[37]

Tomšičevo književno, uredniško in publicistično delo je bilo tesno povezano z njegovim učiteljskim poklicem. Pisal je v hrvaškem in slovenskem jeziku ter s

32 France Koblar, Tomšič, Ljudevit (1843–1902). *Slovenski biografski leksikon*, sv. 12, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1980. *Slovenska biografija*, SAZU i ZRC SAZU, 2013. Dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi711854/ (1.9.2026).

33 Mateja Kambič, Ljudevit Tomšič. *Obrazi slovenskih pokrajin*. Mestna knjižnica Kranj, 2020. Dostopno na: https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/ljudevit-tomsic/ (8. 9. 2026).

34 France Koblar, Tomšič, Ivan (1838–1894). *Slovenski biografski leksikon*, zv. 12, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 1980; digitalna izdaja: *Slovenska biografija*, SAZU in ZRC SAZU, 2013. Dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi710964/ (6. 10. 2026).

35 Koblar 2013.

36 Ibidem.

37 Kambič 2020.

svojim delovanjem povezoval slovensko in hrvaško kulturno okolje. Njegove publicistične dejavnosti je treba obravnavati v širšem krogu slovenskih avtorjev, ki so živeli in se strokovno uveljavili na Hrvaškem ter s svojimi besedili hrvaško in slovensko občinstvo seznanjali s kulturnimi, književnimi in družbenimi dogajanji v sosednjem okolju.[38]

Tomšičevo prozno ustvarjanje

V proznem ustvarjanju se je Tomšič pretežno posvečal poučnim povestim, moralnim pripovedim, domoljubni prozi in poljudno oblikovanemu izobraževalnemu čtivu. Med njegovimi pomembnejšimi deli je trodelna zbirka *Djetinji vrtić: zabavne pripovijesti dobroj djeci*, katere deli so bili objavljeni v letih 1875, 1877 in 1887. V poljudni knjižici *Naša zemlja ili dvanaest razgovora s djedom*, ki je bila prvič objavljena leta 1873, je v dialogu mladim bralcem prenašal znanje o domovini. Leta 1883 je objavil zbirko *Izbrane izvorne pripovjesti hrvatskoj mladeži*, k izobraževalni književnosti pa sodita tudi njegova *Početnica hrvatske povijesti* in knjiga *Sv. braća Ciril i Metod* iz leta 1885.[39]

Ker je Ljudevit Tomšič ustvarjal v hrvaškem in slovenskem jeziku, se je v literarni historiografiji pozicioniral kot avtor z dvema literarnima identitetama. Ne samo, da je pisal v dveh jezikih, ampak je posamezne povesti objavljal v obeh jezikih, za hrvaško in slovensko občinstvo, in sicer ne izključno kot prevodno književnost, temveč kot priredbo, ki upošteva recepcijske značilnosti občinstva. Pri analizi pripovedi za otroke Ljudevita Tomšiča, objavljenih v slovenski reviji *Vrtec* in ločeni zbirki *Izvorne pripovijesti hrvatskoj mladeži*, je bilo zabeleženih dvanajst povesti, ki imajo svojo hrvaško in slovensko različico: *Prvi list / Pervi list; Kolibica na brežuljku / Hišica na holmcu; Biserni grad / Biser-grad; Djeca na putu iz škole / Otroci iz šole gredé; Majčin glas / Materin glas; Nevina radost / Nedolžno veselje; Križ / Križ; Ranjeni vojnik / Ranjeni vojak; Svakomu svoje / Vsakemu svoje; Djeco, slušajte svoje roditelje / Otroci, ubogajte svoje starše; Ružica za uspomenu / Cvetlica na spomin; Božićnica / Božičnica.* Navedene povesti so bile obravnavane v skladu s prevladujočo izobraževalno vlogo, ki so jo imele v času svoje objave. Ker je bil eden primarnih ciljev te vrste književnosti otroške bralce vzgojiti in jih poučiti o takrat temeljnih življenjskih vrednotah, je analiza Tomšičevih pripovedi usmerjena na prevladujoče vrednote, ki se v njih tematizirajo. Na ta način se želi ugotoviti, katere zaželene lastnosti so si prizadevali razviti in utrditi v okviru vzgojno-izobraževalnega sistema, oziroma preveriti, ali obstajajo odstopanja v njihovi vsebini ali slogovnih posebnostih, glede na pripadnost slovenskim ali hrvaškim bralcem.

38 Kristina Riman, Slovenski pisci u Hrvatskoj kao graditelji slovensko-hrvatskih odnosa, *Razprave in gradivo: Revija za narodnostna vprašanja / Treatises and Documents: Journal of Ethnic Studies*, 2018, št. 80, str. 45.

39 Koblar, 2013.

Pri analizi Tomšičevih povesti je treba razlikovati tisto, kar je mogoče neposredno ugotoviti iz njihove vsebine, od širših trditev o hrvaškem in slovenskem šolstvu ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja. Analizirana besedila ne morejo sama predstaviti celotnega vrednostnega sistema takratnih šolskih sistemov, vendar pa prikazujejo, kakšen model zaželenega otroškega vedenja se je oblikoval v književnosti, namenjeni mladim bralcem. V njih še posebej izstopajo izobraževanje, poslušnost staršem, spoštovanje učiteljske avtoritete, marljivost, skromnost, poštenje, religioznost, družinska solidarnost, domoljubje in družbena koristnost. Te vrednote niso podane le z neposrednimi pripovedovalčevimi nauki, temveč se potrjujejo z ravnanji likov, njihovimi življenjskimi usodami ter sistemom nagrad in kazni.

Izobraževanje je v analiziranih povestih predstavljeno kot ena najpomembnejših poti osebnega in družbenega napredovanja. V pripovedi *Prvi list*/*Pervi list* sprejem prvega pisma označuje dečkovo postopno vključevanje v svet pismenosti in širše družbene komunikacije. Prijatelj, ki se šola v glavnem mestu, slavljencu želi, da napreduje „v modrosti in rodoljubnosti" in da naslednje leto pride v Ljubljano.[40] V hrvaški različici se isto hrepenenje nanaša na napredovanje »v znanostih, modrosti in domoljublju« ter na prihodnji prihod v Zagreb.[41] V obeh različicah se znanje povezuje z modrostjo in rodoljubjem, zato šolanje ni prikazano le kot osebna korist, temveč tudi kot priprava na pripadnost narodni in družbeni skupnosti. Ljubljana v slovenski oziroma Zagreb v hrvaški različici predstavljata izobraževalni središči, proti katerima bi se moral otrok usmeriti. Poučno funkcijo v isti pripovedi ima tudi očetova razlaga razvoja poštne komunikacije. Oče se pojavi kot avtoriteta, ki znanje prenaša na sina in njegove prijatelje, s čimer se družinski prostor spremeni v kraj neformalnega izobraževanja. Pismenost tako ni omejena na šolsko učilnico, temveč vstopa v vsakdanje življenje in omogoča otroku povezovanje z ljudmi zunaj njegove neposredne okolice. Prvo pismo je hkrati darilo, spodbuda za učenje in znak družbenega priznanja.

Povezanost znanja, zaželenega vedenja in šolske nagrade je še posebej vidna v povesti *Otroci iz šole gredé*/*Djeca na putu iz škole*. Nežka v slovenski oziroma Anka v hrvaški različici prejme knjigo kot nagrado za uspeh pri verouku. Knjiga ima dvojni pomen: je sredstvo nadaljnjega izobraževanja pa tudi materialna potrditev predhodno izkazanega znanja. Ker se nagrajuje uspeh pri verouku, se šolsko znanje neposredno povezuje z versko vzgojo. Pripoved hkrati postavlja dekličino resnično znanje ob bok oholosti in bahanju dečkov. Dečki so prepričani, da vedo več, vendar jim tega ne uspe dokazati, medtem ko nagrajena učenka svojo vrednost potrjuje z umirjenostjo in znanjem. Slovenska različica se konča s pregovorom Kdor se zadnji smeje, se najslaje smeje, s katerim se posamezni dogodek

40 Ljudevit Tomšič, Pervi list, *Vertec*, let. 2, št. 4, 1. 4. 1872, str. 57.

41 Ljudevit Tomšič, *Izabrane izvorne pripovjesti hrvatskoj mladeži*, Prvi svezak, Zagreb: Naklada knjižare Mučnjaka i Senftlebena, 1883, str. 32.

spremeni v splošni nauk.[42] V hrvaški različici Anka sklene, da dečki kljub vsemu ne vedo vsega bolje od nje in da knjiga, ki jo je dobila za nagrado, z vso pravico ostane njena.[43] Slovenska verzija sporočilo oblikuje s pomočjo ljudskega pregovora, medtem ko hrvaška neposredneje poudarja upravičenost zaslužene nagrade. Skupno sporočilo je, da bi moralo šolsko priznanje temeljiti na resničnem znanju, ne pa na samovšečnosti ter praznih besedah.

Javno vrednotenje šolskega uspeha je podrobno prikazano v povesti *Materin glas*/*Majčin glas.* Učenci, ki so se med letom marljivo učili in lepo obnašali, se vpišejo v *zlato knjigo* ter pred ravnateljem, šolskim nadzornikom, starši in zbranimi gosti prejmejo nagrade.[44] Šola tako ne ocenjuje le količine usvojenega znanja, temveč tudi vedenje učencev. Izobraževanje je predstavljeno kot hkrati intelektualno in moralno oblikovanje, šolska slovesnost pa javno potrjuje vrednosti, ki so v skupnosti zaželene. V hrvaški različici je Lovrovo prejemanje nagrade pospremljeno z bobni in trobentami, zaradi česar je prizor bolj slovesen kot v slovenskem besedilu.[45] Vendar pa iz te razlike ni mogoče zanesljivo sklepati na različne značilnosti hrvaškega in slovenskega šolskega sistema. Lahko se zgolj ugotovi, da hrvaška različica močneje dramatizira javno priznanje učenčevega uspeha. V obeh različicah je prisotna ista temeljna vrednost: marljivo učenje in primerno vedenje si zaslužita priznanje šole in širše skupnosti.

Podobna povezava med izobraževanjem in družino se pojavi v pripovedi *Ružica na uspomenu*/*Cvetlica za spomin*. Barica je prikazana kot pridna in poslušna deklica, ki očetu naglas bere knjigo o Krištofu Kolumbu in odkritju Amerike. Oče posluša in ji občasno zastavlja vprašanja, s čimer sodeluje pri njenem učenju. Branje poteka doma, zato izobraževanje spet ni omejeno na šolo. Družina podpira pridobivanje znanja in razvijanje bralnih navad, medtem ko se Baričina izobraženost povezuje z ljubeznijo in hvaležnostjo do starša. Vrtnica, ki jo podari očetu, postane trajen spomin na njuno povezanost. Pripoved tako ne oblikuje vzornega otroka samo kot dobrega učenca, temveč tudi kot čutečo in hvaležno osebo.[46]

Družina je v večini analiziranih povesti prikazana kot prvi in najpomembnejši prostor moralne vzgoje. Starševska avtoriteta pri tem večinoma ni predmet preverjanja. Njeno sprejemanje prinaša varnost in napredovanje, medtem ko neposlušnost otroka izpostavlja nevarnosti. To je najizraziteje umerjeno v naslovu pripovedi *Djeco, slušajte svoje roditelje!*/*Otroci, ubogajte svoje starše*. Dogajanje pokaže, da otrok zaradi mladosti in neizkušenosti ni sposoben predvideti vseh posledic svojih ravnanj. Zapuščanje varnosti doma in zanemarjanje starševske prepovedi vodita v lakoto, utrujenost, strah in smrtno nevarnost. Povest razlikuje

42 Ljudevit Tomšič, Otroci iz šole gredé, *Vertec*, let. 1, št. 7, 1. 7. 1871, str. 102.
43 Tomšič 1883, str. 59.
44 Ljudevit Tomšič, Materin glas, *Vertec*, let. 5, št. 9, 1. 9. 1875, str. 134–135.
45 Tomšič 1883, str. 40.
46 Ibidem, str. 88–90; Ljudevit Tomšič, Cvetlica na spomin, *Vertec*, let. 4, št. 11, 1. 11. 1874, str. 171–172.

otroka, ki je sposoben prepoznati napako in se pokesati, od tistega, ki vztraja v neposlušnosti. Željko oziroma Jurče po vrnitvi sprejme starševsko avtoriteto in postane zgled drugim vaškim otrokom. Joško oziroma Matevž ostaja neposlušen, zavrača šolo in postopa, na koncu pa umre. Njuni usodi sta oblikovani po načelu nagrade in kazni: priznanje napake omogoča popravek, medtem ko vztrajanje v slabem ravnanju vodi v propad. Pomemben del te pripovedi predstavlja tudi opozorilo na poguben vpliv slabe družbe. Hrvaški in slovenski pregovori sporočajo, da je mogoče človekov značaj prepoznati po ljudeh, s katerimi se druži. Otrok je predstavljen kot bitje, podvrženo vplivom okolice, zaradi česar ga morajo starši in šola pravočasno usmerjati. V besedilu se mlado srce primerja z voskom, ki se zlahka oblikuje, medtem ko se človeška narava opisuje kot bolj nagnjena k slabosti kot k dobremu. Takšne formulacije kažejo, da se vzgoja dojema kot oblikovanje značaja, preden se škodljive navade utrdijo. Poslušnost, marljivost in izbira dobre družbe zato postanejo pogoji moralno pravilnega odraščanja.[47]

Starševska avtoriteta določa tudi življenjsko pot protagonista povesti *Materin glas*/*Majčin glas*. Lovro je uspešen učenec, ki mu družinske gmotne razmere omogočajo nadaljevanje šolanja in izbiro družbeno uglednejšega poklica. Kljub temu se odloči za mizarstvo, ker želi slediti glasu pokojne mame. Poslušnost materini želji je predstavljena kot moralno pravilna odločitev, ki mu prinaša notranji mir in kasnejši družbeni uspeh. Materina avtoriteta deluje še naprej tudi po njeni smrti, kar njegovo odločitev dodatno povezuje z vrednotami družinske zvestobe in spoštovanja starševskega nasveta.[48]

Tomšičeve povesti kljub temu ne prikazujejo družine izključno kot kraja prepovedi in podrejanja avtoriteti. V povesti *Nevina radost*/*Nedolžno veselje* starši z odobravanjem opazujejo otroško igro in iznajdljivost. Otroci se veselijo rož, živali, skupnega obroka in prihoda pomladi, njihovo veselje pa je pozitivno ovrednoteno zato, ker je *nevino* oziroma *nedolžno in lepo*. Otroška igrivost ni obsojena, če poteka znotraj družinske skupnosti in sprejemljivih moralnih meja. Slovenska različica izpostavlja očetovo pohvalo Mihčevi pameti, medtem ko hrvaška prenaša učiteljevo oceno, da ima Jožek bistro glavico. V obeh primerih otroške sposobnosti potrjuje avtoriteta odrasle osebe.[49]

Družbena solidarnost je še posebej poudarjena v *Božićnici*/*Božičnici*. Po očetovi smrti in med materino boleznijo otroci aktivno sodelujejo pri skrbi za družino. Odhod po drva kaže, da se vzorni otrok ne določa samo s poslušnostjo, ampak tudi s pripravljenostjo, da z lastnim delom pomaga staršu, bratom in sestram. Mama, čeprav bolna in izčrpana, še naprej skrbi za varnost in vzgojo otrok. Družina se tako prikazuje kot skupnost vzajemnih obveznosti, v kateri se osebne potrebe podrejajo obstoju in dobrobiti vseh članov.

47 Ibidem, str. 1–11; Ljudevit Tomšič, Otroci, ubogajte svoje starše, *Vertec*, let. 2, št. 11, 1. 11. 1872, str. 170–175.

48 Ibidem, str. 39–47; Tomšič, Materin glas, 1875, str. 133–139.

49 Ibidem, str. 67–69; Ljudevit Tomšič, Nedolžno veselje, *Vrtec*, let. 13, št. 5, 1. 5. 1883, str. 70–71.

Delo je v analiziranih povestih hkrati praktična potreba in moralna vrednost. Najpopolneje je takšno dojemanje razvito v *Materinem glasu*/*Majčinu glasu*. Lovrova izbira mizarstva ne predstavlja opuščanja izobraževanja. Nasprotno, pripoved povezuje znanje in obrtno spretnost. Lovro postane uspešen, ker je hkrati izobražen, marljiv, sposoben gospodar in spreten obrtnik. S tem se praktično delo prikazuje kot dostojen življenjski poklic, družbena vrednost posameznika pa se ne določa zgolj s titulami ali pripadnostjo višjemu sloju.

Slovenska različica izpostavlja Lovrov ugled izobraženega mizarja in njegovo izvolitev za poslanca v deželnem zboru. Hrvaška različica njegovo javno vlogo opisuje odločneje: Lovro je »čvrst narodnjak«, ki v Saboru zastopa pravice kmetov in obrtnikov kot »svoboden in neodvisen človek«.[50] V obeh različicah delo omogoča družbeni ugled in sodelovanje v javnem življenju, vendar hrvaško besedilo močneje poudarja narodno in socialno odgovornost uspešnega obrtnika. Izobražen človek ne sme služiti le osebnemu napredovanju, temveč tudi interesom družbene skupine, ki ji pripada. [51]

Delovna etika se pojavi tudi v *Božićnici*/*Božičnici*, v kateri otroci ne pričakujejo pasivne pomoči, temveč si z lastnim trudom prizadevajo olajšati družinsko stisko. V *Kolibici na briežuljku*/*Hišici na holmcu* sta skromnost in potrpežljivost revne Ljubice postavljeni ob bok gmotni revščini. Njena vrednost ni odvisna od premoženja in družbenega položaja, temveč od načina, kako prenaša življenjske težave. Ponovna združitev z brati in izhod iz revščine potrjujeta pripovedni vzorec, po katerem se ohranitev dobrote in potrpežljivosti navsezadnje nagradi.[52]

Vprašanje poštenosti, hvaležnosti in odnosa med osebno koristjo ter splošnim dobrim je v središču pripovedi *Svakomu svoje*/*Vsakemu svoje*. Matić oziroma Janezek noče izpolniti obljube, dane najditelju izgubljenega denarja, medtem ko Joško oziroma Jožek za svoj trud zahteva pretirano nagrado. Noben deček ni prikazan kot povsem pozitiven: eden kaže nehvaležnost in nespoštovanje dane besede, drugi pa pohlep in pomanjkanje skromnosti. Očetova odločitev, da se najdeni denar preda učitelju in nameni šolski knjižnici, povezuje moralno pravičnost z izobraževanjem. Predmet, o katerem se dečki prepirajo, se odvzame posamičnemu interesu in nameni celotni šolski skupnosti. Starševska avtoriteta pri tem ne ščiti samodejno lastnega otroka, temveč ravna v skladu z načelom pravičnosti. Pripoved tako spodbuja resnicoljubnost, hvaležnost, držanje dane besede in pripravljenost, da se gmotna korist podredi skupnemu izobraževalnemu namenu.[53]

Vrednostni sistem v teh pripovedih se pogosto izraža z jasnim povezovanjem vedenja in njegovih posledic. Poslušen, marljiv in pobožen lik prejme priznanje, gmotno varnost ali možnost napredovanja v družbi. Neposlušen, ohol ali sebičen

50 Ibidem, str. 46.
51 Ibidem, str. 39–47; Tomšič, Materin glas, 1875, str. 133–139.
52 Ljudevit Tomšič, Hišica na holmcu, *Vertec*, let. 1, št. 10, 1. 10. 1871.
53 Tomšič 1883, str. 12–13; Ljudevit Tomšič, Vsakemu svoje, *Vertec*, let. 1, št. 5, 1. 5. 1871, str. 69–70.

lik je osramočen, ostane brez želene koristi ali konča tragično. Nagrada in kazen zato nista le elementa dogajanja, temveč načina, s katerima se mlademu bralcu pokaže, katero vedenje ima skupnost za sprejemljivo.

Verske vrednote zavzemajo pomembno mesto v tem vzgojnem modelu. V povesti *Križ*/*Križ* krščanski simbol spremlja človeka od rojstva do smrti ter se pojavlja v cerkvi, domu, pri delu, bolezni in v vojaškem življenju. S trditvijo, da križ zatira »grešne misli«, se religioznost povezuje z notranjim moralnim nadzorom. Vera ni prikazana le kot izvajanje obredov, temveč kot sredstvo obvladovanja misli in dejanj. Povezovanje križa z vojaki in ljudmi, ki delujejo v dobro naroda, dodatno prepleta krščansko vero s pogumom, častjo in družbeno koristnostjo.[54]

V Božićnici/*Božičnici* je molitev vir upanja v trenutku skrajne gmotne in telesne izčrpanosti. Religioznost družine ni ločena od praktičnega delovanja: otroci molijo, hkrati pa delajo in skrbijo za mater. Na koncu zapuščina pokojne tete znotraj pripovedi deluje kot nagrada za trpljenje, poštenje in vztrajnost. Vera v Božjo previdnost se tako povezuje s prepričanjem, da mora biti moralna dobrota navsezadnje potrjena.[55]

Verska vsebina je prisotna tudi v *Biser-gradu*. V slovenski različici so kosti, ki jih zbirajo vdove, razložene kot ostanki obrokov pobožnih romarjev, ki so hodili k bližnji cerkvici Matere Božje. Njihovo delo se s tem uvršča v neposredneje oblikovan verski prostor. Hrvaška različica se osredotoča na število kosti in začudenje nad njihovo najdbo. V obeh besedilih je poudarjeno vztrajno delo revnih vdov, medtem ko se njun končni uspeh povezuje z usmiljenjem in pomočjo ogroženim. Pripovedovanje o nastanku *Biser-grada* kaže tudi na pomembnost prenašanja izkušenj med generacijami. Starejši pripovedovalec mlajšemu poslušalcu prenaša znanje o preteklosti. V hrvaški različici se Smokvar podrobno pozanima o sosedih, pridelku, živini in drugih podrobnostih iz življenja vasi, s čimer se poudarja njegova povezanost z lokalno skupnostjo. Slovenski Figovec dečku pripoveduje o svojih šolskih dneh. V obeh primerih pogovor s starejšo osebo povezuje vsakdanje izkustvo, skupni spomin in poučevanje otroka.[56]

Poleg verskih, družinskih in šolskih vrednot se v pripovedih pojavlja tudi domoljubje. V *Prvem listu*/*Pervom listu* se to navaja skupaj z znanjem in modrostjo, zato je izobraževanje povezano s pripadnostjo domovini. V *Nevini radosti*/*Nedolžnem veselju* hrvaško besedilo navaja pesem o majalisu, ki se poje na melodijo Rado ide Hrvat u vojnike, medtem ko slovenska različica s pesmijo slavi prebujanje narave in omenja maj kot mesec, posvečen Mariji. Hrvaška različica ima tako v tem delu izrazitejšo domoljubno, slovenska pa versko vsebino. Skupen jima ostaja ideal skladnega otroškega veselja, povezanega z družino, naravo in skupnim praznovanjem.[57]

54 Ibidem, str. 48–50; Ljudevit Tomšič, Križ, *Vertec*, let. 2, št. 7, 1. 7. 1872, str. 106–107
55 Ibidem, str. 17–25; Ljudevit Tomšič, Božičnica, *Vertec*, let. 6, št. 12, 1. 12. 1876, str. 178–182.
56 Ibidem, str. 74–80; Ljudevit Tomšič, Biserni grad, *Vertec*, let. 2, št. 7, 1. 7. 1872, str. 102–104.
57 Ibidem, str. 69; Tomšič, Nedolžno veselje, 1883, str. 71.

Domoljubje in javna dolžnost sta še posebej poudarjena v povesti *Ranjeni vojnik i njegova oporuka/Ranjeni vojak in njegova oporoka*. Protagonist je predstavljen kot vzoren vojak, ki sprejema možnost smrti za domovino, tolaži prestrašene tovariše in osebno varnost podreja skupni dolžnosti. Očetova slika, ki jo dobi od matere, povezuje vojaško dolžnost z družinskim spominom. Celo na pragu morebitne smrti vojak misli na mater in želi, da se ji vrne družinski spomin. Sinovska ljubezen in vojaška vdanost zato nista nasprotujoči si, temveč skupaj potrjujeta njegovo moralno trdnost.

Srečanje z nadvojvodo prinaša priznanje za pogum in plemenitost. Predstavnik visoke družbene avtoritete vojaku zagotavlja gmotno nagrado in stalno službo, s čimer se znova vzpostavi povezanost zaželenega vedenja in srečnega razpleta. V hrvaški različici je vojaška dolžnost povezana z obrambo naroda in kralja ter s spominom na Nikolo Šubića Zrinskega. Slovenska različica izraziteje izpostavlja obrambo krščanske vere in habsburške hiše ter nasprotovanje sovražniku, ki želi potujčiti narod. Skupne vrednote so pogum, požrtvovalnost in vdanost, medtem ko se njihov predmet delno razlikuje: hrvaško besedilo močneje izpostavlja narodnozgodovinski okvir, slovenski pa povezuje vero, dinastično vdanost in ohranitev narodne identitete.[58]

Dominantne vrednosti v obravnavanih povestih

Analiza vsebine je izluščila štiri temeljne skupine vrednosti, ki jih avtor sistematično spodbuja z jasnim vzgojnim, moralnim in družbenim ciljem.

Družina

Družina je postavljena kot primarna in najvarnejša skupnost, v kateri se oblikuje otroški moralni značaj, pri čemer se brezpogojna poslušnost staršem izpostavlja kot temeljni aksiom otroške varnosti ter zaščite pred nevarnostmi in slabo družbo. Starševska avtoriteta ni prikazana kot zatiranje, temveč kot nujno in modro vodilo, kar je zlasti vidno v delih *Otroci, ubogajte svoje starše*! in *Materin glas*. V trenutkih največjega pomanjkanja ali krize, kot sta revščina pred prazniki v *Božičnici* ali boj s težavami v *Hišici na holmcu*, postaneta družbena sloga in pripravljenost otrok, da prevzameta pobudo, ključ do preživetja, medtem ko pripovedi, kot je *Cvetlica za spomin*, poudarjajo globoko vzajemno ljubezen staršev in otrok, izraženo z majhnimi znaki pozornosti, ki preživijo tudi same tragedije.

Delovna etika

Poleg družinskih osnov Tomšič močno zagovarja delovno etiko kot temelj osebnega in družbenega vzpona ter jasno obsoja postopaštvo, oholost in površnost.

58 Ibidem, str. 60–65; Ljudevit Tomšič, Ranjeni vojak in njegova oporoka. *Vrtec*, let. 12, št. 10, 1. 10. 1882, str. 145–148.

Marljivost, urejenost in izpolnjevanje vsakdanjih šolskih ter delovnih dolžnosti so predpogoj za vsak uspeh in moralno čistost, kar se zrcali v besedilih *Prvi list* in *Otroci iz šole gredé*, medtem ko se pismenost in izobraževanje obravnavata kot močna pogona napredka skozi motive prejemanja pisem, branja in nagrajevanja s knjigami. Zavračanje omlednih in nerealnih pričakovanj v korist poštenega ročnega ali obrtniškega dela, kot v *Materinem glasu*, dodatno spodbuja delo kot izpolnitev moralne dolžnosti in temelj služenja skupnosti.

Vera

Verska dimenzija se prepleta skozi celoten korpus besedil, s čimer daje posvetnim tegobam višji smisel, saj trpljenje v revščini in stiski ni nesmiselno, temveč je nagrajeno z Božjo previdnostjo, ki prepoznava poštenost in krepost, kot v *Hišici na holmcu*. Molitev, opiranje na Boga in krščanski simboli, kot je križ, kot univerzalni ščit od rojstva do smrti varujejo človeka pred grešnimi mislimi ter povezujejo zemeljski trud z večnim odrešenjem, kar potrjujeta deli *Križ* in *Božičnica*.

Družbena odgovornost

Navsezadnje Tomšičeve povesti presegajo raven izključno družinske vzgoje in uče mlade bralce širše družbene odgovornosti. Z obsojanjem sebičnosti, laži in pohlepa, kar je izraženo v povesti *Vsakemu svoje*, se spodbuja neomajno poštenost in zavzemanje za splošno dobro. V posameznih različicah, zlasti hrvaških, se zasebni uspeh in otroško veselje subtilno nadgrajujeta z domoljubnim nabojem, pozivanjem na zgodovinske velikane ter idejo, da posameznik s svojim delom, poštenostjo in prizadevanjem v ustanovah, kot je Sabor, aktivno prispeva k napredku in blaginji svoje domovine, kar je jasno razvidno iz del *Materin glas*, *Nedolžno veselje* in *Ranjeni vojak*.

Zaključek

Analiza proznega ustvarjanja Ljudevita Tomšiča in širšega zgodovinsko-pedagoškega konteksta hrvaškega in slovenskega šolstva v drugi polovici 19. stoletja kaže, da sta si otroška književnost in izobraževalni sistem delila enotno nalogo oblikovanja moralnega, delavnega, poslušnega in družbeno koristnega posameznika. Kljub upravnim in institucionalnim razlikam med hrvaškim in slovenskim prostorom sta obe okolji vzgojni sistem utemeljili na trdni povezavi verskih, moralnih, delovnih in državljanskih vrednot. Šola, družina in Cerkev so delovale usklajeno, pripoved za otroke pa je služila kot ključni vzgojni instrument, ki je abstraktna načela prevajal v otrokom razumljive pripovedi, opremljene z jasnim sistemom nagrad in kazni.

Primerjalna analiza Tomšičevih povesti v slovenskih in hrvaških različicah je potrdila, da avtor v središče postavlja temeljne vrline: brezpogojno poslušnost staršem in učiteljem, spoštovanje avtoritete, marljivost, skromnost, poštenost in pobožnost. Skozi prepoznavne vzročno-posledične odnose, v katerih se marljivost in poslušnost nagradita, neposlušnost in oholost pa strogo sankcionirata, Tomšičeva proza poučuje mlade bralce sprejemanju danega družbenega in moralnega reda.

Čeprav sta si hrvaška in slovenska različica delili isto vzgojno jedro in temeljne pripovedne vzorce, je opaziti subtilne prilagoditve ciljnemu občinstvu. Slovenske različice so se pogosteje opirale na ljudske pregovore, lokalni cerkveni prostor in univerzalne krščanske motive, medtem ko so hrvaške različice mestoma močneje poudarjale domoljubni naboj, javni spektakel in širši narodnozgodovinski kontekst. Te razlike niso spreminjale temeljnega sporočila, temveč so pokazale, kako se je isti književni in pedagoški predlog uspešno prilagajal specifičnim kulturno-zgodovinskim potrebam dveh sorodnih narodov. Tomšičevo ustvarjanje tako ostaja dragocen primer prepletanja književnosti, pedagogike in narodnega prosvetiteljstva ter potrjuje, da je bila pripoved za otroke v 19. stoletju veliko več kot le zabavno čtivo – bila je temeljni kamen pri gradnji zavesti prihodnjih generacij.

Ker raziskava temelji na teoretičnem pristopu, v okviru prispevka niso bili ustvarjeni novi raziskovalni podatki.

Viri in Literatura

Viri

Tomšič, Ljudevit, Vsakemu svoje, *Vertec*, let. 1, št. 5, 1. 5. 1871.
Tomšič, Ljudevit, Otroci iz šole gredé, *Vertec*, let. 1, št. 7, 1. 7. 1871.
Tomšič, Ljudevit, Hišica na holmcu, *Vertec*, let. 1, št. 10, 1. 10. 1871.
Tomšič, Ljudevit, Pervi list, *Vertec*, let. 2, št. 4, 1. 4. 1872.
Tomšič, Ljudevit, Biserni grad, *Vertec*, let. 2, št. 7, 1. 7. 1872.
Tomšič, Ljudevit, Križ, *Vertec*, let. 2, št. 7, 1. 7. 1872.
Tomšič, Ljudevit, Otroci, ubogajte svoje starše, *Vertec*, let. 2, št. 11, 1. 11. 1872.
Tomšič, Ljudevit, Cvetlica na spomin, *Vertec*, let. 4, št. 11, 1. 11. 1874.
Tomšič, Ljudevit, Materin glas, *Vertec*, let. 5, št. 9, 1. 9. 1875.
Tomšič, Ljudevit, Božičnica, *Vertec*, let. 6, št. 12, 1.12.1876.
Tomšič, Ljudevit, Ranjeni vojak in njegova oporoka. *Vrtec*, let. 12, št. 10, 1. 10. 1882.
Tomšič, Ljudevit, Nedolžno veselje. *Vrtec*, let. 13, št. 5, 1. 5. 1883.
Tomšič, Ljudevit, *Izabrane izvorne pripovijetke hrvatskoj mladeži,* Naklada knjižare Mučnjaka i Senftlebena, Zagreb, 1883.

Literatura

Almasy, Karin, An unintended consequence: How the modern Austrian school system helped set up the Slovene nation, *Austrian History Yearbook*, 55, 2024.

Batinić, Štefka, Crna pedagogija u hrvatskim dječjim časopisima 19. stoljeća, *Anali za povijest odgoja*, 4, 2005, št. 4.

Batinić, Štefka, Croatian pedagogy in the 19th century: The transfer of European pedagogical ideas, *Review of Croatian History*, 19(1), 2023, št. 1.

Gaćina Škalamera, Sonja, Zakon o pučkim školama i preparandijama u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine: sto četrdeseta obljetnica hrvatskoga zakona o obveznom obrazovanju, *Anali za povijest odgoja*, 13, 2014.

Hameršak, Marijana, Višestruki odnosi i neočekivani ishodi: prvo stoljeće hrvatske dječje književnosti iz vizure povijesti čitanja, knjige i djetinjstva, *Časopis za suvremenu povijest*, 41, 2009, št. 3.

Hameršak, Marijana, *Pričalice: o povijesti djetinjstva i bajke*, Zagreb: Algoritam. 2011.

Hameršak, Marijana i Zima, Dubravka, *Uvod u dječju književnost*, Zagreb: Leykam International, 2015.

Hoffmann, Heinrich, *Lustige Geschichten und drollige Bilder mit 15 schön kolorirten Tafeln für Kinder von 3–6 Jahren*, Frankfurt am Main: Literarische Anstalt (J. Rütten), 1845.

Hojan, Tatjana, Teachers' Continuing Professional Education in Slovenia, *Anali za povijest odgoja*, 2(2), 2003.

Kambič, Mateja, Ljudevit Tomšič, *Obrazi slovenskih pokrajin* (ur. Mestna knjižnica Kranj), Kranj 2020. Dostopno na: https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/ljudevit-tomsic/ (8. 9. 2026).

Karaula, Željko, Školstvo u Dalmaciji 1814.–1918. Iz rukopisa Šime Urlića, *Napredak*, 165 (3–4), 2024.

Kobe, Marjana, *Vedež in začetki posvetnega mladinskega slovstva na Slovenskem: 1778–1850*, Maribor: Mariborska knjižnica, revija Otrok in knjiga, 2004.

Koblar, France, Tomšič, Ljudevit (1843–1902). *Slovenski biografski leksikon*, sv. 12, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1980. *Slovenska biografija, SAZU i ZRC SAZU, 2013*. Dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi711854/ (1. 9. 2026).

Koblar, France, Tomšič, Ivan (1838–1894), *Slovenski biografski leksikon*, zv. 12, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 1980; digitalna izdaja: *Slovenska biografija*, SAZU in ZRC SAZU, 2013. Dostopno na: www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi710964/ (6. 10. 2026).

Lenard, Ivan i Lukaš, Mirko, Obiteljski odgoj promatran u Bosiljku, Smilju i Bršljanu: časopisima za djecu i mlade druge polovice 19. stoljeća u Hrvatskoj, *Nova prisutnost*, 21(1), 2023, št. 1.

Malmenvall, Simon, Ozadje, pomen in počastitev 250. obletnice izida šolskega zakonika Marije Terezije, *Šolska kronika: revija za zgodovino šolstva in vzgoje*, 33, 2024, št. 1.

Mlinarević Vesnica, Živić Tihomir i Vranješ Antonija, Odgojne vrijednosti u odabranim govorima Josipa Jurja Strossmayera, promicatelja prosvjete i kulture, *Mostariensia : časopis za humanističke znanosti*, 20, 2016, št. 1–2.

Moore, Scott O., *Teaching the Empire: Education and State Loyalty in Late Habsburg Austria*, West Lafayette: Purdue University Press, 2020.

Munjiza, Emerik. Napredak o odgoju djevojčica u obveznom hrvatskom školstvu druge polovine XIX. stoljeća, *Napredak* 153, 2012, št. 2.

Pejić, Oliver, Beyond (ethno)linguistic determinism: Diverse approaches to nationalism in Habsburg-Austrian schools, *Nationalities Papers*, 2024.

Riman, Kristina, Slovenski pisci u Hrvatskoj kao graditelji slovensko-hrvatskih odnosa, *Razprave in gradivo: Revija za narodnostna vprašanja / Treatises and Documents: Journal of Ethnic Studies*, 2018, št. 80.

Žejn, Andrejka, Računalniško podprta stilometrična analiza pripovedne literature Janeza Ciglerja in Christopha Schmida v slovenščini. *Fluminensia* 32, 2020, št. 2.